

LUNDS
UNIVERSITET

Statsvetenskapliga institutionen

Självständigt arbete

**Djävulens advokat eller kritiskt tänkande – En jämförelse
mellan två metoder för underrättelseanalys och deras
relevans som för undvikande av partisk analys**

Av

Bengt Öst

Underrättelseanalys C – VT 2015

UndK01, delkurs 3

Handledare Wilhelm Agrell

fpo10bos@student.lu.se

Sammanfattning

Denna uppsats behandlar de två analysmetoderna djävulens advokat och kritiskt tänkande och dess relevans för att undvika partisk analys. Genom en jämförelse av de två metoderna är avsikten att klargöra likheter och skillnader och om det är två olika metoder eller om de inte bara är variationer på samma tema. Vidare är avsikten att beskriva hur väl de två metoderna bidrar till bättre underrättelseanalyser och därmed till ett bättre beslutsunderlag för beslutsfattare. Resultatet är att det finns fog för att påstå att djävulens advokat och kritiskt tänkande är samma metod med olika namn beroende på hur metoden används, kontinuerligt genom hela analysen eller i efterhand när ett preliminärt resultat av analysen föreligger. Det går inte heller att påstå att metoderna när de används bidrar till en korruptionsfri analys. Möjligheterna till det ökar men ingen av metoderna är invändningsfri som verktyg till en opartisk och korruptionsfri analys.

Nyckelord: Djävulens advokat, Kritiskt tänkande, Underrättelseanalys, Informationssökning, Informationshantering, Underrättelsebehov,

Abstract

This paper deals with the two analytical methods devil's advocate and critical thinking and its relevance to avoid biased analysis. Through a comparison of the two methods its intention is to clarify the similarities and differences, and whether there are two different methods or only variations on the same theme. The purpose is to describe how well the two methods contributes to better intelligence analysis and thus to a better basis for decision-makers. The result is that there is evidence to claim that the devil's advocate and critical thinking is the same method with different names depending on when in analysis the method is used, continuously throughout the analysis or afterwards when the preliminary results of the analysis exists. Nor is it possible at claiming that the methods, when used contribute to a corruption-free analysis. The possibility for that increase, but none of the methods is unobjectionable as tools to a fair and corruption-free analysis.

Keywords: The Devil's Advocate, Critical Thinking, Intelligence Analysis, Information Retrieval, Information Management, Intelligence Requirements,

Innehåll

Sammanfattning.....	2
Abstrakt.....	2
1. Introduktion.....	4
1.1 Hypotes och problemformulering.....	5
2. Metod.....	6
2.1 Litteratursökning.....	6
2.2 Begrepp.....	7
3. Teori.....	9
3.1 Allmänt.....	9
3.2 Om omvärldsuppfattning.....	9
3.3 Om minnet.....	10
3.4 Felkällor inom Underrättelseanalysen.....	14
3.4.1 Kognitiva felkällor.....	14
3.4.2 Andra felkällor och fallgröpar.....	21
3.5 Djävulens Advokat.....	23
3.6 Kritiskt Tänkande.....	27
4. Diskussion och resultat.....	33
4.1 Jämförelse Djävulens Advokat och Kritiskt Tänkande.....	34
4.2 Felkällor och fallgröpar vs analysmetoderna.....	36
4.3 Vidare arbete.....	40
5. Referenslitteratur.....	41

Bildförteckning

Figur 1, Ryan T. Hartwig , Djävulens advokat i sju steg.....	26
Figur 2, Tankens element.....	28
Figur 3, tänkandets normer.....	29
Figur 4, Kritiskt tänkande som process.....	32
Figur 5, exempel på kvalitativa frågor.....	33

1. Introduktion

Vi ser gång efter annan exempel på hur underrättelseorganisationer misslyckats med sina bedömningar vilket ofta leder till ifrågasättande av underrättelseorganisationernas berättigande och analysförmåga. Ofta menar kritikerna att underrättelseorganisationerna ägnar sig åt önsketänkanden, övervärderar information eller helt enkelt enbart levererar det som beslutsfattare vill ha och som passar in i deras världsbild oavsett om det finns stöd för gjorda bedömningar eller inte. Att komma tillrätta med dessa tillkortakommanden i underrättelseanalysen handlar ofta om hur man angripit analysen, vilka analysmetoder man använt sig av, hur man granskat sina argument och hur man presenterar sina bedömningar för beslutsfattarna. I litteraturen i underrättelseanalys granskas och diskuteras dessa misslyckanden som med ojämn regelbundenhet blir förstasidesnyheter i media och som med samma ojämn regelbundenhet leder till granskning av underrättelseorganisationerna, deras sätt att arbeta och hur de gör sina analyser. Inom området har bla Wilhelm Agrell, Richards J. Heuer Jr, Robert M. Clark och Randolph H. Pearson skrivit om svårigheterna och problemen inom underrättelseanalysen och beskrivit metoder för att minimera felbedömningarna. Även FOI har bedrivit forskning och utveckling inom underrättelseanalysen och dess metoder för att komma tillrätta med orsakerna till dessa felbedömningar. Utvecklingen inom området går mot en större vetenskaplighet och spårbarhet i analysen och i användandet av vetenskapliga metoder i bedömandet. Litteraturen beskriver ett flertal olika analysmetoder för att på ett strukturerat och organiserat sätt angripa och analysera problem och frågeställningar inom underrättelseområdet, metoder som har sin grund i främst naturvetenskapens problemlösningsmetoder. I boken *Structured Analytic Techniques* av Richards J Heuer Jr och Randolph H Pearson nämns bl.a. följande vedertagna metoder, Morfologisk analys, Scenarioanalys, Analys av konkurrerande hypoteser, Premortem analys, Djävulens advokat, Red team analys, Delphianalys och Kritiskt Tänkande bland väldigt många fler metoder. Av de metoder som här listas är Kritiskt Tänkande (KT) och Djävulens advokat (DA), två metoder som lyfts fram som bra metoder för att komma tillrätta med flera av olika felkällor som kan uppstå inom problemlösning och underrättelseanalys genom att de i sig innebär att ifrågasätta de argument som används vid beskrivningen av ett analyserat fenomen.

Detta arbete är en jämförelse mellan Djävulens advokat och Kritiskt Tänkande som avser ge svar på hur lika eller olika dessa metoder är och hur väl de svarar upp mot kravet på minimering av fallgropar och felkällor. Jag kommer i mitt arbete inledningsvis redogöra för de olika felkällor som diskuteras inom underrättelseanalysen och dess teoribildning. Jag kommer därefter att beskriva de båda metoderna. Slutligen kommer jag att diskutera vilka

möjligheter och begränsningar de ger som analysmetod. Båda metoderna synes vid en första genomgång av det insamlade materialet bygga på att man som analytiker ska kunna argumentera utifrån sin motparts/motståndares förhållningssätt vilket synes förutsätta att man som analytiker har en relativt gedigen kunskap om och insikt i hur ens motpart/motståndare tänker och agerar.

1.1 Hypotes och problemformulering

Jag har valt att studera de två metoderna Djävulens advokat och Kritiskt tänkande då dessa två metoder vid en första anblick synes vara väldigt lika varandra till struktur och metod samtidigt som de beskrivs som två olika förhållningssätt eller metoder för analys. Djävulens advokat är en metod som dessutom varit på underrättelseanalytikers läppar i många år och som nämns i många av teoriböckerna inom underrättelseanalys men få ger en särskilt bra beskrivning av hur den kan användas eller i vilka sammanhang. Kritiskt tänkande är en analysmetod som vunnit popularitet på senare år och som också diskuteras i underrättelselitteraturen men som inte heller verkar ha fått riktigt fäste bland analytiker. En orsak till denna situation där metoderna är omtalade men inte synes var så särskilt mycket använda kan vara att de är svåra att använda och att de inte ger det stöd till analysen som behövs för att möta felkällor och fallgropar.

Undersökningen genomförs utifrån följande två hypoteser:

- Djävulens advokat och kritiskt tänkande i grunden är samma metod och att i huvudsak samma metodik ligger bakom de båda metoderna.
- Metoderna, eller metoden, är inte generellt tillämpbara och de förutsätter vissa givna spelregler för att fungera och att de därför inte på ett tydligt sätt möter de felkällor och fallgropar som underrättelseanalysen kan drabbas av.

För att undersöka mina hypoteser kommer jag att genomföra arbetet utifrån följande frågeställningar:

- Finns det en tydlig teori bakom metoderna djävulens advokat respektive kritiskt tänkande?
- Vilka likheter och skillnader finns det mellan metoderna och utifrån dessa, finns det några avgörande skillnader mellan metoderna?
- Under vilka förutsättningar är metoden/metoderna tillämpbara?
- Hur väl svarar de upp mot kraven på en opartisk och saklig analys?

2. Metod

Jag har genomfört detta arbete utifrån en hypotetisk deduktiv ansats och genom textanalys. Initialt kommer arbetet inriktas mot att undersöka vad som finns i litteraturen om felkällor i underrättelseanalysen och om analysmetoderna djävulens advokat och kritiskt tänkande och beskriva dels felkällorna kortfattat, dels de två analysmetoderna. Därefter kommer jag att jämföra de två analysmetoderna Djävulens advokat och Kritiskt Tänkande i syfte att klarlägga likheter och skillnader i ett försök att etablera om de är en och samma analysmetod med olika namn eller om de är två olika metoder. Slutligen kommer jag att undersöka hur väl dessa två analysmetoder möter och avhjälper de olika felkällorna inom underrättelseanalysen som beskrivs i litteraturen. Arbetet kommer i huvudsak genomföras som en litteraturstudie utifrån en kvalitativ textanalys. Den empiriska undersökning jag kommer genomföra kommer i allt väsentligt vara en beskrivande undersökning.

De analysenheter jag arbetar med i undersökningen blir felkällorna i underrättelseanalysen, och de två analysmetoderna kritiskt tänkande och djävulens advokat. Det första steget i min undersökning innebär att jag strukturerar och listar de olika kända felkällorna med en kort beskrivning av dessa innebär. Detta blir första delen av teoridelen Det andra steget i min undersökning är att beskriva och jämföra de två olika analysmetoderna. Beskrivningen av analysmetoderna blir del två av teoridelen. I detta steg kommer jag beskriva de två analysmetodernas styrka och svagheter samt vilka möjligheter och begränsningar som går att utläsa ur litteraturen om de två metoder jag undersöker. Slutligen kommer jag att analysera hur väl de två metoderna kan svara upp mot och hjälpa en analytiker från att gå vilse i felkällorna. I det avslutande steget i analysen ser jag felkällorna som den oberoende variabeln mot vilka jag kommer att jämföra och analysera de båda analysmetoderna kritiskt tänkande och djävulens advokat. Dessa två blir därmed beroende variabler som ska förklaras.

Begränsningar i analysen är den upplevda tidsbristen som medfört att djupare kontroll av bl.a. Heuers resultat avseende kognitiv psykologi och dess begränsningar och påverkan på analysprocessen inte i tillräcklig omfattning kunnat värderas gentemot modern forskning inom området vilket kan påverka utfallet av analysen. En ytterligare begränsning är den avgränsning av undersökningsmaterialet som varit nödvändig att göra av samma tidsskäl där några tilltänkta källor valts bort.

2.1 Litteratursökning

Den litteratursökning som gjorts visar på en stor mängd litteratur om felkällor i analysen och

om kritiskt tänkande medan det varit svårare att hitta relevant och tillgänglig litteratur om djävulens advokat. Luckor i materialet rör främst denna metod och det material som finns, främst i form olika artiklar och fallstudier i specialtidsskrifter, ser vid första granskning ut att gå tillbaka till samma ursprungskällor. Källor som har sitt ursprung i den beteendevetenskapliga forskningen. De sökbegrepp som använts har varit följande: Djävulens Advokat, Kritiskt Tänkande, Devil's Advocacy, DA, Critical Thinking, CT, Bias, Intelligence Analysis, Bias in intelligence analysis, Underrättelseanalys, felkällor i underrättelseanalysen, kognitiva felkällor, cognitive bias, minne och minnets funktion,

2.2 Begrepp

Kognitiv, Nationalencyklopedin ger följande beskrivning av kognitiv:

kognitiv [kɔ'g-, kɔ'ŋ- eller -i:'v] (av medeltidslatin *cogniti'vus*, av latin *co'gnitus* 'bekant', 'beprövad', av *cogno'sco* 'lära känna [med sinnen eller förstånd]', 'undersöka'), som avser kognition, kunskap, förstånd eller information. Ordet ingår i många facktermer med psykologisk anknytning¹.

Kognitiv psykologi, den del av psykologin som studerar hur människor behandlar information. Studiet inbegriper tre huvudkategorier av kognitiva processer: hur informationen inhämtas, hur den bearbetas och hur den används. Vid inhämtning av information är tolkningsförutsättningar och uppmärksamhet delprocesser när en bild skapas av omvärlden. Vid bearbetning av information existerar även där ett antal delprocesser, bl.a. tankeprocessen som omfattar hur man funderar, resonerar, löser problem, analyserar och fattar beslut².

Underrättelsecykel, Underrättelsecykeln är en abstrakt modell av underrättelsetjänstens genomförande och dess delmoment eller delprocesser. De ingående delmomenten är *planering - inhämtning - bearbetning- delgivning*. Cykeln är sluten då det underlag som delges utgör del av den grund från vilken fortsatt stabsarbete och planering tar sin utgångspunkt. I verkligheten är inte processen cykliskt sluten utan efterhand som bearbetning av inhämtad information sker kommer den ge upphov till behov av ny inhämtning, vilken måste planeras och samordnas³.

Underrättelsebehov, Underrättelsebehov är informationsluckor nödvändiga att fylla igen inför

¹ <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/kognitiv> (Hämtad 2015-05-08)

² <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/kognitiv-psykologi> (Hämtad 2015-05-08)

³ FM UndR 2010 sid 23

beslutsfattande. Underrättelsebehov är av två typer, dels PIR⁴ som är Chefens Prioriterade Underrättelsebehov, dels IR⁵ som är underrättelsebehov som emanciperats från övriga delar av verksamheten eller från den egna underrättelseenheten⁶.

Underrättelseanalys, den process där tillgänglig data och information transkriberas till användbart underlag för beslutsfattning. En process som hanterar frågeställningar från synnerligen konkreta och mätbara till lika vaga och osäkra och vars produkter alltid innehåller ett mått av osäkerhet⁷.

Sakriktighet, avser en bedömning av sannolikheten för att tillgänglig information och data är sann och görs främst genom jämförelse med tidigare kända förhållanden och gentemot sitt sammanhang. Vid värdering av sakriktigheten ska en rimlighetsbedömning beträffande tids- och rumsförhållanden, tekniska och andra faktorer såsom resurser och kapacitet samt om informationen bekräftas eller motsägs av information från andra källor göras⁸.

Tillförlitlighet, Utgör en bedömning av såväl sensorobservationer som mänskliga iakttagelser och hur säkra dessa observationer är utifrån omvärldens påverkan på dem. Tillförlitligheten bedöms utifrån kriterierna:

- Tillgänglighet, sensors eller källas möjligheter och förutsättningar att faktiskt ha tillgång till den aktuella informationen. I detta ska geografisk eller annan fysisk belägenhet och tekniska prestanda värderas..
- Motivation, bedömning av en källas avsikter, intentioner och motiv. Möjligheten till vilseledning och desinformation ska särskilt värderas.
- Förutsättningar, sensorers och källors möjlighet att inhämta information. Begränsningar avseende både teknisk funktion och miljöfaktorer såsom vädrets och terrängens inverkan ska värderas.
- Kapacitet, Förmågan att inhämta och bearbeta information. Utbildning, kunskaper, färdighet och erfarenhet samt tekniska prestanda ska värderas.

⁴ PIR =Priority Intelligence Requirement

⁵ IR= Intelligence Requirements

⁶ FM UndR 2010 sid 29-30

⁷AGRELL, Wilhelm, *Underrättelseanalysens metoder och problem*, Malmö, Gleerups, första upplagan, första tryckningen, 2009, sid 26-33

⁸ FM UndR 2010, sid 58

Tillförlitligheten anges i en sexgradig skala från A till F där A utgör högsta tillförlitlighet och E lägsta tillförlitlighet. Värdet F innebär att tillförlitligheten inte kan bedömas. Aktuella källors tillförlitlighet förtecknas och revideras fortlöpande⁹.

3. Teori

3.1 Allmänt

Forskningen inom underrättelseområdet har ägnat mycket tid och kraft på att försöka förklara och tydliggöra varför det stundom blir fel i underrättelseanalysen. En av de första att beskriva orsakerna bakom de misslyckade underrättelseanalyserna är Richards J. Heuer Jr. som i boken *Psychology of Intelligence Analysis* dels förklarar den kognitiva processen som styr människan och människans hjärna, dels beskriver metoder för att minimera misstag och fel i underrättelseanalysen. Heuers budskap till kan sammanfattas med följande korta tes, fritt översatt: *Underrättelseanalytiker måste vara medvetna om sina egen analysprocess. En underrättelseanalytiker behöver tänka lika mycket på hur denne gör bedömningar och genererar slutsatser som på slutsatserna och bedömningarna i sig*¹⁰. För att kunna göra detta behöver analytikern vara väl förtegen med såväl kognitiva begränsningar i sin analysförmåga som de felkällor och fallgropar som finns inom underrättelseanalysen och de olika analysmetoder som står till förfogande. Heuer påpekar att förmågan att tänka analytiskt är en kompetens som kan tränas upp på samma sätt som att lära sig cykla eller köra bil¹¹. För att kunna förbättra denna sin analytiska förmåga så behöver analytikern bli medveten om de felkällor och fallgropar som finns och lära sig tekniker för att hantera dessa felkällor och fallgropar.

3.2 Om omvärldsuppfattning

Många av de felkällor och fallgropar som identifierats och diskuterats faller tillbaka på individens antaganden och förutfattade meningar. Forskningen visa att människan tenderar att konstruera sin egen verklighet utifrån hur våra sinnen uppfattar omgivningen, vår omvärldsuppfattning blir en kombination av hur väl vi förstår vår omgivning och hur medveten vi är om vår omgivning¹². Omvärldsuppfattningen är därför inte bara beroende av vad våra sinnen registrerar utan är även starkt påverkad av vår erfarenhet, vår utbildning, våra kulturella värderingar och våra yrkesmässiga krav. Innebörden av detta är att vi tenderar att uppfatta vad vi förväntar oss att uppfatta, inte alltid vad som faktiskt finns att uppfatta. Det innebär att det krävs mer, ofta mycket mer, information som är entydig och som inte går att

⁹ FM UndR 2010 sid 57

¹⁰ Heuer Jr, Richards J., *Psychology in Intelligence Analysis*, sid xiii

¹¹ Heuer Jr, Richards J., *Psychology in Intelligence Analysis*, sid 2

¹² Ibid, sid 7

misstolka, för att känna igen oväntade fenomen. Människans antaganden och förutfattade meningar, hennes utbildning, bakgrund och erfarenheter bildar därmed den väv som utgör hennes tankemönster och som formar hur hon uppfattar sin omvärld. Detta förhållande är oundvikligt och nödvändigt för att vi som individer ska kunna hantera den mängd mer eller mindre komplex stimuli som hela tiden bombarderar våra sinnen. Människan har utifrån detta skaffat sig ett antal regler som hjälper henne att sortera och strukturera informationsmängden och sortera ut det som uppfattas som gynnsamt respektive farligt för henne och hur dess är relaterade till varandra. På samma sätt har underrättelseanalytikern i kraft av sina erfarenheter, sin bakgrund och kulturella värderingar byggt ett tankemönster, ett förhållningssätt som hjälper henne i sitt arbete vilket i grund och botten är nödvändigt¹³. Problemet är att detta tankemönster eller förhållningssätt går väldigt fort att bygga upp men är därefter väldigt svårt att förändra. Det innebär också att det tankemönster som analytikern bygger upp om ett fenomen tenderar till att färga hur analytikern uppfattar framtida förändringar kring fenomenet. Detta i sig bidrar till att människan allt som oftast hemfaller till att försöka passa in ny information i redan befintliga mönster oavsett hur väl den verkligen passar in. Här ligger också förklaringen till att en gradvis evolutionär förändring är mycket svårare att upptäcka än en de förändringar som kommer oväntat och explosivt¹⁴. Relaterat till detta förhållande är även det att vi tenderar ha svårt förändra vår förstahandsbedömning av ett fenomen efterhand som ny och bättre information blir tillgänglig. Den initiala uppfattningen grundad på suddig eller tvetydiga signaler tenderar att störa en korrekt uppfattning av ett fenomen även efter det att mer och bättre information blivit tillgänglig för analytikern¹⁵.

3.3 Om minnet

En viktig del i att förstå hur jag presterar som underrättelseanalytiker och förstår mina analytiska styrkor och svagheter är att förstå hur vårt minne fungerar. Heuer beskriver hur vår förmåga som analytiker att organisera och lagra våra erfarenheter och data i vårt minne påverkar förmågan till bättre eller sämre analytiska prestationer. Det kan därför vara värt att kort rekapitulera hur vårt minnessystem är uppbyggt och hur det fungerar då det är vad vi lagrat i vårt minne som skapar input i analysprocessen och därmed påverkar hur vi tolkar information och skapar våra beslutsunderlag.

Minnet är lokaliserat till vår hjärna och vårt nervsystem. Denna består av olika delar som var och en har specifika uppgifter. Forskningen har hittills påvisat är att vår högra hjärnhalva

¹³ Heuer Jr, Richards J., *Psychology in Intelligence Analysis*, sid 7-10

¹⁴ Ibid, sid 10-11

¹⁵ Ibid, sid 12-13

sannolikt styr våra kreativa aktiviteter, att vänster hjärnhalva styr matematisk och logisk förmåga och är språkcentrum samt att det som kallas det limbiska systemet styr våra känslor. Samtliga dessa delar är förbundna med varandra och samarbetar. Det betyder förenklat att när man gjort något som aktiverat vänster hjärnhalva så bör man därefter göra något som aktiverar den högra så det som man försökt lära in får en chans att sjunka in. Forskningen visar att vår hjärna lagrar information med hjälp av associationer och det bästa sättet att minnas är att försöka aktivera så många delar av hjärnan som möjligt.

Det vi kallar minne består av åtminstone tre olika delar eller minnesprocesser. Dessa delar är det *Sensoriska registret* som fungerar som ett filter och reglerar vilken information och vilka impulser som vi ska lyssna till och skyddar oss från att drabbas av informationsstress. Det sensoriska registret håller information och impulser under en väldigt kort tidsperiod, oftast inte längre än några tiondels sekunder¹⁶. Information och impulser från sensoriska registret överförs till den andra delen i vårt minne som är det som kallas *korttidsminne*.

Korttidsminnet, precis som namnet antyder, kan bara hålla information temporärt under en kortare tid, dock avsevärt längre än det sensoriska minnet. Korttidsminnet begränsas av hur mycket information det kan lagra samtidigt. En normal hjärna kan i korttidsminnet lagra 5, ±2, olika objekt samtidigt. Genom träning och användandet av särskilda minnestekniker kan dock detta lagringsutrymme expanderas, tex genom att dela upp informationen i hanterbara block och ge det positiva associationer. Information som finns i korttidsminnet kan återkallas omedelbart¹⁷. Korttidsminnet är hjärnans arbetsminne.

Från korttidsminnet överförs information och impulser till *Långtidsminnet*. Långtidsminnet är hjärnans hårddisk där all information och alla impulser sorteras och lagras och beroende på hur vi gör detta blir mer eller mindre lättåtkomlig. Där information från korttidsminnet är direkt och omedelbart åtkomlig är åtkomligheten av informationen från Långtidsminnet både indirekt och ibland även väldigt mödosam kanske tom omöjlig. Långtidsminnet består av flera olika delar som sorterar och lagrar olika sorters information och impulser¹⁸. Dessa är:

- Procedurminnet, som lagrar sådan information som styr vår förmåga att göra saker och hur vi gör det. Procedurminnet hanterar och lagrar omedvetna minnen, sådant som vi gör av vana och med regelbundenhet efter att vi lärt in

¹⁶ Heuer Jr, Richards J., *Psychology in Intelligence Analysis*, sid 18

¹⁷ Ibid sid 18-19

¹⁸ Ibid sid 19-26

proceduren och som inte kräver hög koncentration.

- Semantiska minnet, som lagrar rena faktakunskaper, t.ex. data och prestanda om ett visst tekniskt system eller bakgrundsfakta om ett land eller en aktör.
- Episodiska minnet, som är vårt självbiografiska minne, här lagras sådant vi själva gjort och upplevt och när vi återkallar information från denna del av minnet så sker det ofta i små scener, som korta filmsekvenser som sätter informationen i ett sammanhang. Det episodiska minnet har lättare för att lagra dramatiska, viktiga, kanske livsavgörande händelser än de vardagliga och återkommande.
- Perceptuella minnet, som hanterar vår förmåga att erinra oss syn- och hörselintryck, förmågan känna igen smaker och lukter, känselintryck mm av varseblivningskaraktär utan att behöva sätta ord på intrycken.
- Prospektiva minnet, som gör att man kommer ihåg att göra det man planerat att göra.

Vår minnesprocess är associativ, d.v.s. den bygger på vår förmåga att skapa associationer kring det vi upplever. Dessa är såväl medvetna som omedvetna där medvetna associationer hjälper oss att kraftigt förbättra vår minnesförmåga. De flesta av våra minnen är oftast såväl efterhandskonstruktioner som rena gissningar, vi tenderar att fylla i våra minnesluckor såväl som det som vi inte förstår med sådant som vi kan relatera till vilket gör att vårt minne av en händelse inte nödvändigtvis är exakt det som hände.

Minnesprocessen omfattar tre olika delprocesser, först ska vi uppfatta att något hänt, sedan ska denna händelse lagras och slutligen ska händelsen kunna tas fram. För att samtliga dessa delprocesser ska ske så måste de impulser och den information som vi mottar överföras från sensoriska registret till korttidsminnet, för att det ska ske så måste vi vilja minnas det vi upplever. Slutligen, för att upplevelsen ska överföras till långtidsminnet måste den på något vis repeteras, återberättas eller återupplevas. Återkallning av en upplevelse från långtidsminnet sker genom personliga associationer. Dessa associationer är ledtrådar som hjärnan behöver för att återkalla minnet av upplevelsen. För att denna minnesprocess ska kunna ske så behöver vi förstå det vi upplever. Vi har lättare att minnas sådant som är meningsfullt och intressant än motsatsen. Likaså har vi lättare att minnas sådant som kan sättas in i ett sammanhang, bildar ett mönster eller som anknyter till egna erfarenheter¹⁹.

¹⁹ http://www.superminne.se/minne_och_glomska.html (Hämtad 2015-04-18)

Sammanfattningsvis kan det vi minns formuleras i nedanstående punkter²⁰:

- För att minnas bra måste minnet vara väl inkodat och lätt att återskapa.
- Det är lättare att komma ihåg helheter än detaljer.
- Vi måste ha struktur i det vi vill minnas.
- Ju fler sinnen som inbegrips i lärandet desto bättre blir minnet.
- Varje individ har olika inlärningsstil och därmed olika förmåga att minnas.
- Det är lättare att minnas konkreta ting än abstrakta.
- Motivation underlättar inläring vilket leder till djupare koncentration och därmed till bättre lagring.
- Oväntade händelser, händelser som är dramatiska, överraskande eller farliga är lättare att minnas än det vardagliga.
- Minnet är kopplat till den miljö och det tillstånd vi var i när en händelse inträffade, det är därför lättare att minnas om man kan återskapa eller återbesöka samma tillstånd eller miljö.

Trots alla goda tekniker och trots kunskap om hur minnet och vår hjärna fungerar så händer det ändå att vi glömmer bort saker, inte kan återskapa eller återerindra minnet. Den vanligaste orsaken till detta är att vi inte repeterar nytt materiel tillräckligt ofta eller tillräckligt nära i tiden till när vi först lärde oss något nytt. Glömska motverkas mest effektivt genom överinläring och genom att man försöker se ett nytt ämne, ett nytt fenomen, från flera olika aspekter och vinklar. Glömskans processer kan sammanfattas med följande punkter²¹.

- Informationen har lagrats osystematiskt
- Informationen var inte förståelig
- Osäkerhet om egen kunskap och kompetens
- Störningar vid inläring
- Brister i inläringstekniker och kodning av informationen
- Brister i lagringsprocessen
- Brister i hur vi återskapar minnet
- För lång tid mellan händelse och återskapande
- Händelse för hårt knutet till miljö/tillstånd
- Kan ej aktivera tillräckligt bra ledtrådar

²⁰ Heuer Jr, Richards J., *Psychology in Intelligence Analysis*, sid66-71

²¹ http://www.superminne.se/minne_och_glomska.html (Hämtad 2015-04-18)

- Försvarsmekanismen bortträngning av händelser som får oss att må dåligt
- Interferens, annan information stör inläringen. Påverkas av likheten av olika information och av tidsperioden under vilken inläring sker.

Analytikerns minne ger ett kontinuerligt inflöde av information till analysprocessen genom dennes förförståelse av ett fenomen. Förförståelse som bygger på den kunskap om historisk bakgrund och sammanhang som analytikern införskaffat sig genom studier av en aktör, ett område eller annat fenomen. Denna förförståelse påverkar analytikerns bedömning av nyinkommen information och påverkan kan vara såväl medveten genom att analytikern själv återkallar viss information från minnet eller omedveten genom att analytikern får oavsiktliga associationer till sin minneskunskap utifrån den nya information som analytikern tar del av. Båda dessa vägar där minneskunskap influerar analytikern, medvetet eller ej, påverka underrättelseanalysen.

3.4 Felkällor inom Underrättelseanalysen

Såväl hur vi tolkar vår omvärld och hur vår hjärna, vårt minne fungerar påverkar hur vi fungerar och hur vi bedömer och tolkar information. Alla människor har en tendens att sätt upp regler som avser att förenkla dennes liv och hur denna processar information när denne ska göra bedömningar eller inför ett beslutsfattande. Sådana regler kan ofta vara bra stöd när det är fråga om komplex och svårtolkad information men det finns också en uttalad risk för att dessa handlingsregler leder till felaktiga bedömningar beroende av kognitiva felkällor och fallgropar. Flertalet av alla kända underrättelsemisslyckanden beror till övervägande del på en felaktig analys och felaktiga tolkningar av den tillgängliga informationen, inte i sig på brist på information. Relevant information är många gånger nedgraderad, misstolkad, ignorerad eller förbisedd eftersom den inte passar in i analytikerns tankemodell. Signalen som eftersöks förloras i bruset av annan information av mindre eller inget värde. De felkällor och fallgropar som existerar, finns nödvändigtvis inte hos varje analytiker eller varje beslut och bedömning men de finns i större eller mindre utsträckning i varje grupp av individer och återfinns till större eller mindre grad i de flesta bedömningar som gruppen gör.

3.4.1 Kognitiva felkällor

Kognitiva felkällor och fallgropar kan enligt Heuer delas upp i fyra större grupper kopplade till olika steg i analysprocessen och kan kategoriseras som felkällor vid bevisvärdering, felkällor vid varseblivning av orsak och verkan, felkällor vid sannolikhetsvärdering och felkällor vid värdering av underrättelserapporter.

3.4.1.1 Felkällor vid bevisvärdering

Som bevis i underrättelsesammanhang avses den information och det underlag som analytikern har att arbeta med när denne gör sina bedömningar. Hur denna information värderas är avgörande för vilket inflytande informationen får och hur den senare används i underrättelseanalysen. Värderingen är därför ett avgörande steg i analysen. En underrättelseanalytiker arbetar ofta i en miljö där denne har tillgång till en stor mängd information från en mångfald av diversifierade källor. Värderingen är beroende av en mängd olika faktorer som anknyter till såväl källornas bakgrund och tillförlitlighet som till informationens sakriktighet och även om det finns fastställda normer för hur informationen som kommer analytikern till del bör värderas så blir bedömningen ofta individuell och upp till den enskilde analytikern. Uppgifter som presenteras professionellt, konkret och med stor detaljrikedom tenderar att få märkbart större påverkan än mer abstrakta uppgifter eller statistiskt underlag får. Likaså är det sällan som frånvaron av uppgifter eller information beaktas eller får konsekvenser för analysen. Den mänskliga hjärnan har en förmåga att lättare ta till sig och se konsekvenserna av given information än förstå hur tillförlitlig informationen är.

Varje källa har sina egna unika styrkor och svagheter som avgör hur känslig källan ifråga är för påverkan som kan innebära att den lämnar falsk eller felaktig information, om den är utsatt för vilseledning eller på annat sätt blivit manipulerad. Miljön som underrättelseanalytikern arbetar i präglas av en mångfald av olika källor med olika karaktär som ger dem olika styrkor och svagheter. Denna miljö ger upphov till ett informationsflöde med motstridiga uppgifter med många gånger stor osäkerhet om dess tillförlitlighet där analytikern i bästa fall har en viss kontroll över informationsflödet och kan välja vilken information som ska användas i analysen, i sämsta fall får hålla tillgodo med den information som finns tillgänglig oavsett kvalitet. I denna miljö ska analytikern ofta leverera ett snabbt, relevant och väl avvägt beslutsunderlag, oftast innan alla information hunnit värderas. Ofta kan den information som behövs bara stå att finna sporadiskt eller i värsta fall saknas helt. Kommer informationen från mänskliga källor så är den dessutom många gånger både andra- och tredjehandsinformation som riskerar att blivit förvanskad på vägen från ursprungskälla till analytikern. Fallgröparna vid bevisvärderingen kan delas upp i fem grupper,

- Närhet som innebär att information som är konkret, levande och personlig har större inverkan på vårt tänkande än abstrakt, färglös dito även om den senare skulle kunna ha ett större bevisvärde. Kriteriet innebär att information som

människan uppfattar direkt med sina egna sinnen har större påverkan på bevisvärderingen än information som kommer från andrahandskällor²².

- Avsaknad av bevis, ett generellt problem inom underrättelseanalysen utgör det faktum att den ofta ska svara på frågor som berör andra aktörers intentioner, förmåga och tillfälle att göra något. Detta är områden som en aktör tenderar vilja skydda så väl det går för att inte i förväg avslöja sig. Det gör att en analytiker oftast arbetar med begränsad, ibland helt utan tillgång till relevant information. De frågeställningar som kunderna till en underrättelsetjänst har väljs uteslutande utifrån kundens behov av beslutsunderlag utan hänsyn till tillgången till relevant information i ämnet. Avsaknaden av information kan i sig utgöra ett tecken på att något är på gång att hända, särskilt ifall där det plötsligt uppstår ett avbrott i informationsflödena²³.
- Samstämmighet, många gånger är det samstämmigheten mellan olika bevis och det mönster dessa bildar som avgör vilket förtroende vi ger de insamlade bevisen. Under vissa omständigheter kan samstämmighet vara vilseledande beroende på hur denna är relaterad och hur redundant den är. All information kan komma från ett fåtal, tom enbart en och samma, ursprungskälla vilket färgar rapporternas trovärdighet. Mängden information som analytikern använt i sina bedömningar påverkar bedömningarnas trovärdighet.
- Kvardröjande intryck, den mänskliga hjärnan tenderar att behålla de initiala intrycken av ett bevis även efter det tillfälle då ett bevis befunnits vara ogiltigt eller felaktigt och blivit misskrediterat. Vi tenderar att tolka nya intryck utifrån redan befintliga intryck oftast beroende på människans tendens att söka orsaksförklaringar. När vi första gången ser bevis, skapar vi en uppsättning orsakssamband som försöker förklarar detta bevis. Dessa orsakssamband försvinner inte enkelt bara för att beviset blivit ogiltigt och den osäkerhet som flertalet verkliga situationer i livet innebär bidrar till fenomenets uthållighet då det ofta är mycket svårare att överge ett felaktigt bevis i verkligheten än i laboratoriemiljö²⁴

3.4.1.2 Felkällor vid varseblivning av orsak och verkan

Underrättelseanalys handlar till stor del att bedöma av orsak och verkan. Att bedöma orsak

²² Heuer, kap 10

²³ Ibid kap 10

²⁴ Heuer, kap 10

och verkan är nödvändigt för att kunna förklara och förstå det förflutna och vår samtid och för att kunna prognostisera framtiden vilket är det underrättelseanalysen i huvudsak ska göra. Vi har som människor ett behov av att logiskt kunna förklara de fenomen vi upplever och det gör att vi har en tendens att se orsakssamband även där saker och ting många gånger sker oavsiktligt eller slumpmässigt. Människan har en förmåga att överskatta till vilken grad andra människor och nationer gör saker utifrån ett samordnat, rationellt plan och likaså att överskatta sin förmåga att förutse framtida händelser. Människan tenderar också till att anta att det finns ett ologiskt samband mellan orsak och verkan såtillvida att de ofta sätter likhetstecken mellan stor orsak och stor verkan, d.v.s. stora effekter måste ha stora orsaker. Ofta tillerkänns personliga egenskaper och anlag hos aktören alltför stor vikt i förhållande till de faktorer som beror på den uppkomna situationen. Individer tenderar även att överskatta sin egen betydelse, både som en orsak till och ett mål för andras beteende. Slutligen tenderar människor att uppfattar relationer som i verkligheten inte existerar, eftersom de inte har en tillräcklig intuitiv förståelse för den typ av och mängd information som behövs för att bevisa en relation.

Analys av orsak och verkan kan göras på olika sätt. Inom naturvetenskapen utarbetas oftast en hypotes som sedan provas genom datainsamling där en stor mängd data eftersträvas för att därefter analysera den insamlade datamängden och kontrollera om hypotesen håller eller ej. Vetenskapsmannen försöker i första hand falsifiera sina hypoteser och en hypotes accepteras enbart om den inte kan motbevisas. Fullständig kausalitet är inte nödvändigt, ej heller alltid uppnåeligt. För en underrättelsetjänst är det önskvärt att arbeta likt vetenskapsmannen med flertalet hypoteser och med en väl underbyggd hypotesprövning och datainsamling, särskilt i frågor som rör mer långsiktiga bedömningar.. Inom underrättelseanalysen har mer narrativit inriktade analysmetoder dominerat där man eftersträvat sammanhängande berättelser utifrån små fragment av information, där tolkningen av varje fragment är avgörande för hur berättelsen utvecklas och samstämmighet i tolkningen av fragmenten kan vara svår att uppnå. Fragmenten som används är inte jämförbara med en naturvetenskaplig observation då det finns större utrymme för tolkning av fragmentet än av den naturvetenskapliga observationen vilket kan ge upphov till partiskhet i bedömningen. De faktorer som påverkar vår bedömning av orsakssamband kan kortfattat beskrivas enligt följande:

- Subjektiv orsaksförklaring, människans hjärna är byggd för att se mönster. Det innebär att vi försöker inordna ny information i redan befintliga mönster, om det

inte går försöker hjärnan ska nya mönster av informationen. Vill man kan man hitta mönster i de flesta sammanhang även om fenomenet i fråga är slumpmässigt. Fenomen som uppträder slumpvis kommer inte att intuitivt att uppfattas som slumpmässiga utan hjärnan letar efter mönster.

- Subjektiv uppfattning om centraliserad styrning, det finns en tendens att uppfatta åtgärder från utomstående aktörer och grupperingar som avsiktliga och som resultat av planering och förberedelser av grupperingen eller aktören. Det finns en tendens att sortera in rena olyckor, tillfälligheter och oavsiktliga konsekvenser av beslut som genomtänkta, planerade och förberedda.
- Orsak lika med verkan, då en systematisk analys av orsakssamband inte är möjlig och flera olika förklaringar till sambandet mellan orsak och verkan ser ut att vara möjliga eftersöker människan förklaringar som kan kopplas till likheten i attributen för orsak och effekt, dvs det finns en tendens att resonera utifrån likheten mellan orsaken och dess effekt, stor effekt betyder stor orsak och vice versa.
- Inre och yttre beteende, forskningen om hur vi bedömer beteenden innehåller en grundläggande dikotomi mellan interna och externa faktorer som påverkar beteendet. Inre orsaker är attityd, övertygelse och personlighet medan yttre faktorer är de incitament och krav som yrke, befattning, sociala ställning och andra faktorer som en individ inte har full kontroll över. Ett vanligt misstag när en individs beteende bedöms är att underskatta de inre faktorerna och överskatta de yttre.
- Överskatta sin egen betydelse, individer och olika organisationer och regeringar har en tendens att överskatta sin egen roll i hur framgångsrikt de påverkar beteendet hos sina motparter. Det är sällan som individer, organisationer och regeringar överväger möjligheten att deras handlingar haft oavsiktliga konsekvenser. De utgår ifrån den roll de själva spelat i att påverka en motpart och utgår från att det är deras ansträngningar som gett resultat, inte att det kan vara inflytande från andra yttre faktorer. Resultatet av detta tenderar ofta bli att åtgärder som skadar oss vanligen tolkas som avsiktliga och uttryck för fientlighet trots att dessa åtgärder var en oavsiktlig konsekvens av beslut och

åtgärder som skett av andra skäl än fientlighet.

- Missvisande korrelering, Korrelation är ett statistiskt begrepp som anger styrkan och riktningen mellan två variabler eller fenomen. Variabler eller fenomen är korrelerade när en förändring i ena variabeln påvisar en liknande grad av förändring i den andra variabeln. Korrelation i sig anger inget orsakssamband men bedömning av korrelation är grundläggande i all underrättelseanalysen och en felaktig bedömning av korrelation leder till en felaktig uppfattning om orsak och verkan. Många underrättelseanalyser bygger på det som kallas common sense-resonemang²⁵ om hur individer, organisationer och regeringar normalt agerar, problemet är att människan har en förkärlek för att hitta bortförklaringar till skillnader i agerandet under likartade omständigheter. Missvisande korrelation uppstår när en människa uppfattar förhållanden som i själva verket inte existerar. Människan tenderar att fokusera på faktorer som stödjer en relation men ignorerar de faktorer som motsäger relationen.

3.4.1.3 Felkällor vid sannolikhetsvärdering

När människor gör övergripande sannolikhetsbedömningar eller ska fatta beslut använder de ofta någon form av regler som hjälper dem att formulera bedömningen eller beslutet. Dessa regler kan benämnas som tillgänglighetsregeln, förankringsregeln, konfidensregeln, scenarioregeln och grunddatavillfarelse. Reglerna kan definieras enligt följande:

- Tillgänglighetsregeln är en förenklad metod för att göra sannolikhetsuppskattningar som bygger på hur väl ett fenomen och dess frekvens och magnitud lagrats i vårt minne och därmed hur lättillgängligt det är att återskapa detta minne. Fenomen som förekommit frekvent och/eller i närtid är lättare att minnas och ses därför som mer troliga att återkomma än fenomen som är fåtaliga och avlägsna i tid. Denna typ av sannolikhetsuppskattning kan också kallas för intuition eller magkänsla. Regeln kan, om man gör sannolikhetsbedömningar på magkänsla istället för noggrann analys av fenomen, leda till att man grovt över- eller underskatta ett fenomenets verkliga sannolikhet²⁶.
- Förankringsregeln är en metod som innebär att analytikern letar upp naturliga

²⁵ AGRELL, Wilhelm, *Underrättelseanalysens metoder och problem*, Malmö, Gleerups, första upplagan, första tryckningen, 2009, sid 58-73

²⁶ Heuer, sid 147-150

utgångspunkter för sin analys, oftast från tidigare analyser inom samma ämnesområde. Denna utgångspunkt, som tenderar att väljas intuitivt och omedvetet, fungerar som ankare för den fortsatta analysen. Utgångspunkten som väljs riskerar att låsa in analytikern i en bana med en förutbestämd där ankaret och den initiala analysen fungerar som en krok som analytikern hänger upp sitt arbete på oavsett vad för information som kommer in, hellre än att göra om analysen från grunden²⁷.

- Konfidensregeln eller konfidensgrad, konfidensnivå är ett sätt att uttrycka osäkerhet vid bedömningar som används inom underrättelseanalysen när resultatet av analysen ska presenteras. Konfidensen uttrycks verbalt med ord som för väldigt många utanför underrättelsevärlden tillsynes har samma eller likartad innebörd. Orden som används, t.ex. trolig, möjligt, utgör analytikerns ofta subjektiva bedömning av kommande frekvens och magnitud av ett visst fenomen. Trots att systemet använts länge och väl inom underrättelsevärlden finns det ingen entydig uttolkning av vilka värdeord som ska användas eller vad de innebär. Varje underrättelseorganisation har sin egen definition av de konfidensgrader som används och det är sällan beslutsfattarna som ska ta del av och fatta beslut grundat på analysen har ens en grundläggande uppfattning om skillnaderna mellan de olika konfidensnivåerna och varje mottagare tenderar att sätta upp sin egen definition av nivåerna²⁸.
- Scenarioregeln, scenarion är i underrättelsesammanhang en beskrivning eller berättelse där flera olika händelser eller fenomen inträffar och som tillsammans bildar en ram, en helhet. Svårigheten med sannolikhetsbedömningar i denna typ av analys är att varje enskilt fenomen och varje enskild händelse i scenariot har en egen sannolikhet för att inträffa och att sannolikheten för att scenariot ska inträffa är en sammanvägning av varje enskilt fenomen eller händelses sannolikhet. För att förenkla sannolikhetsbedömningarna i scenarion så händer det att analytiker antingen resonerar utifrån att vissa av fenomenen faktiskt är verkliga och har hänt vilket gör att sannolikheten för scenariot som helhet blir högre än om man räknat på varje enskilt fenomenens sannolikhet, eller räknar grovt förenklat ut ett medelvärde för hela scenariot grundat på de enskilda

²⁷ Ibid, sid 150-152

²⁸ Ibid, sid 152-156

fenomens sannolikheter där man istället borde applicera matematiska regler för sannolikhetsberäkningarna²⁹.

- Grunddatavillfarelse är ett fenomen som utgår ifrån förhållandet att en analytiker kan ha tillgång till två olika sorters bevis, dels specifika bevis om det enskilda fallet, dels numeriska data som sammanfattar information om många liknande fall. Grunddatavillfarelse innebär att de numeriska data, eller grunddata ofta ignoreras i analysen om de inte tydligt belyser ett orsakssamband. Fenomenet innebär att en rapport om ett fenomen iofs kan vara tillförlitlig avseende händelseförlopp men felaktig i enskilda detaljer avseende t.ex. mängd och typ av en viss materiel eller dess ursprung och nationalitet³⁰.

3.4.2 Andra felkällor och fallgropar

Spegelseende, är ett beteende där en analytiker fyller i kunskapsluckor om sin motpart och tolkar sin motparts beteenden, uppträdanden, analys- och beslutsprocesser utifrån sitt eget kulturella mönster och sina egna värderingar och gör antaganden som bygger på uppfattningen att ens motpart tänker och agerar likadant som en själv skulle ha gjort. Spegelseende innebär att man bedömer andra nationers nationella intressen utifrån sin egen nations nationella intresse^{31,32}.

Grupptänkande är ett beteende som uppstår när en sluten grupp av människor jobbar tätt ihop och väver en väv av kollektivt samförstånd och gemensamt tänkande där man inom gruppen tenderar att förstärka de argument, antaganden och slutsatser som gruppen genererar under sitt analysarbete där gruppens gemensamma ståndpunkt och kollektiva förtroende väger tyngre än en enskild analytikers avvikande mening³³. Grupptänkande leder därmed till en situation där man blir mindre känslig för eller rent av blockerar sådan information som pekar i andra riktningar än den som gruppen har som huvudhypotes.

Chefstänkande eller grindvakter är ett fenomen som kan uppstå när chefer och seniora analytiker som arbetat länge med komplexa analyser tycker sig ”äga” företräde i tolkandet av icke övertygande bevisning inom det paradigmen som de är satta att bevaka och analysera och

²⁹ Ibid, sid 156-157

³⁰ Ibid, sid 157-160

³¹ Heuer, sid 70

³² AGRELL, Wilhelm, *Underrättelseanalysens metoder och problem*, Malmö, Gleerups, första upplagan, första tryckningen, 2009, sid 126-134

³³ GEORGE, Roger Z. and BRUCE, James B., *Analysing Intelligence. Origins, Obstacles, and Innovations*, Washington D.C., Georgetown University Press, 2008, 163-165

därmed tenderar att fungera som ett filter som sällar bort obekvämt information som kan ändra paradigmet. Chefstänkande/grindvakter kan tillsammans med smala ämnesexperter leda till förseningar i paradigmskifte eller till tankebanor som bygger på förenklade nyckelantaganden³⁴. Fenomenet kan även uppstå då olika organisationer tävlar om vem som ska ha störst inflytande över de slutliga produkter som presenteras för beslutsfattare³⁵.

Klantänkande är snarlikt fenomenet chefstänkande/grindvakter och tenderar uppstå där olika organisationer eller avdelningar ska ta fram gemensamma produkter och där man därmed ska integrerar olika synsätt och eventuellt avvikande analytiska slutsatser mellan de olika enheterna där det inte råder ett prestigelöst samarbetsklimat. I detta klimat tenderar de olika enheterna att försvara och argumentera för sin egen tolkning, sitt eget paradigm. Klantänkande kan vara berikande i ett öppet och förlåtande system men leder i slutna hierarkiska system mer ofta till oförmåga att i tid upptäcka förändringar som påverkar paradigmet³⁶.

Icke-tänkande är ett fenomen som kan inträffa när en analytiker medvetet eller omedvetet undviker att ändra gjorda överenskommelser och skrivningar i bedömningar som kan ha tagit allt från timmar till dagar, kanske tom veckor, att komma överens om mellan olika inblandade parter för att övervinna klantänkandet. Fenomenet leder till att nyinkommen information som eventuellt skulle kunna förändra bedömningen förbises, kanske med motiveringen att den är otillräcklig, inte tillräckligt övertygande, motsägelsefull och inte stämmer överens med redan använd och analyserad information³⁷. Fenomenet är ett psykologiskt hinder hos analytikern som gör att denne hellre sällar bort informationen än bidrar till att förbättra och fördjupa analysen.

Politiserade underrättelseprodukter är ett fenomen som innebär att en underrättelseorganisation tenderar att anpassa de produkter och analyser de levererar till beställarens önskemål och därmed anpassar såväl sitt fokus som sina slutsatser till kundens/beställarens bedömda eller verkligt uttryckta behov. Till fenomenet kan även förhållandet att beslutsfattare, särskilt politiska beslutsfattare, tenderar att tolka de analyser som en underrättelsetjänst levererar i mesta möjliga positiva tonart, oftast för att kunna hålla nere kostnaderna för eventuella åtgärder som måste vidtas^{38,39}.

³⁴ GEORGE, Roger Z. and BRUCE, James B, sid 163-164

³⁵ AGRELL., sid 43-44

³⁶ GEORGE, Roger Z. and BRUCE, James B, sid 164

³⁷ Ibid, sid 164-165

³⁸ Ibid, sid 50-52, 89, 91-92

Samtliga dessa felkällor och fallgropar handlar om hur omdömet blir korrumpert av olika skäl. Antingen för att analysen skett i små slutna grupper, eller för att den chef som ska leverera analysen har en avvikande uppfattning eller att man inte vill komma på kant med sin arbetsgrupp, enhet eller organisation⁴⁰

3.5 Djävulens Advokat

Djävulens advokat anses härstamma från den katolska kyrkans kanoniseringsprocess där kyrkan utsåg en prästvigd person att leta efter svagheter i argumentationen inför kanonisering av individer som under sin levnad ansågs ha gjort insatser som kunde upphöja dem till helgon. Djävulens advokat är en metod för att kritisera föreslagna analyser, bedömningar, planer och beslut. Tanken bakom metoden är att en analytiker eller grupp av analytiker som inte varit involverade i att utarbeta det föreslagna underlaget ska ge ett annat perspektiv och utifrån granska underlaget i syfte att ifrågasätta en arbetsgrupps eventuella konsensuslösning. Den som agerar djävulens advokat behöver inte nödvändigtvis hålla med om eller förfäktas en motsatt uppfattning än majoriten men ska analysera och göra bedömningar från andra perspektiv än rådande konsensusuppfattning och ska göra detta så ihärdigt som möjligt. Djävulens advokat kan vara tidskrävande, energikonsumerande och kräva ett gediget engagemang av den som ikläder sig rollen. Metodens värde och styrka anses ligga i förhållandet att den ger en möjlighet att granska vad som kan gå fel i analysen, den fokuserar på tveksamma antaganden, bevis och argument som kan undergräva de slutsatser som analysen kommit fram till. Metoden anses även kunna identifiera resonemang och som bygger på otillräckliga bevis varpå en slutsats grundats⁴¹.

Teorin bakom djävulens advokat bygger på ett kritiskt förhållningssätt till tillgänglig information, tillgängliga bevis och metoden beskrivs som mest effektiv när den initieras av chefer som en strategi för att säkerställa att alternativa hypoteser och slutstaser är genomtänkta och andra bedömningar och förklaringar är uteslutna. Litteraturen förskriver ett förhållningssätt där metoden används före beslutsfattande för att granska vad som kan gå fel där underrättelseorganisationen avdelar en senior chef som djävulens advokat för att leda granskning av och utmaning av valda argument och att en djävulens advokatanalys genomförs när det föreligger en utbredd enighet i avgörande frågor inom underrättelsesamhället, eller när det kan misstänkas att analytikerns mentala modell har blivit så korrumpert av tidigare

³⁹ Agrell, sid 165-177

⁴⁰ SILVER, Nate, *The Signal and the Noise: Why so many predictions fail- and some don't*, Penguin Press, New York 2012, sid 37-39

⁴¹ HEUER JR, Richards J, PEARSON, Randolph H, *Structured Analytic Techniques*, Washington, CQ Press, 2011, sid 240-242

kunskap så denna inte längre kan identifiera signifikanta förändringar i det materiel som ligger till grund för analysen⁴².

Tillgängligt underlag om metoden föreskriver att den som ikläder sig rollen som djävulens advokat ska bygga starkast möjliga argumentation mot rådande konsensusuppfattning. Det finns i underlaget inget som beskriver en särskild procedur för att göra detta utan det mer eller mindre förutsätts att den eller de som agerar som djävulens advokat väljer en utifrån omständigheterna lämplig analysmetod, antingen samma metod som använts för att komma fram till det underlag som ska granskas eller någon annan metod som bedöms som lämplig av granskaren. I CIA tidskrift *Tradecraft Review* beskrivs en arbetsgång för djävulens advokat i följande punkter⁴³:

- Beskriv den huvudsakliga bedömningen och de grundläggande antaganden samt karakterisera de argument som stöder den nuvarande analysen.
- Välj ut ett eller flera av de antaganden som framstår som mest kontroversiella och som kan ifrågasättas.
- Granska informationen som använts för att avgöra om den är av tvivelaktig giltighet, om vilseledning föreligger eller om det finns större luckor i tillgänglig information.
- Lyft fram bevis som stödjer alternativa hypoteser eller som motsäger gällande hypotes/analys.
- Presentera de upptäckter för analysgruppen som påvisar bristfälliga antaganden, svaga bevis eller möjlig vilseledning.
- Överväg möjligheten att skriva en egen analys som motsäger gällande konsensus om granskningen påvisar stora analytiska brister.
- Var noga med att alla produkter som genereras tydligt förklarar den rådande teorin eller uppfattningen och tydligt identifieras som en djävulens advokatprodukt så läsaren inte kan förväxla produkten med rådande officiella syn på frågan.

Ryan T. Hartwig beskriver å sin sida djävulens advokat som teknik att använda för en grupp som vill utveckla solida och stringenta beslut som håller för en yttre granskning. Hartwig menar på att genom en integrerad process där argumenten möter kritik, utvecklas och möter

⁴² Ibid, sid 240

⁴³ SCHERMAN KENT SCHOOL, Kent Center for Analytic Tradecraft, *Tradecraft Review, A Tradecraft Primer: Structured Analytic Techniques for Improving Intelligence Analysis*, CIA Directorate of Intelligence, Volume 2 Number 2 2005, sid 19-20.

förnyad kritik i en strukturerad process ökar den ömsesidiga förståelsen för det beslut och de rekommendationer som tas och dessa blir lättare accepterade. Hartwig beskriver en process i sju enligt följande⁴⁴⁴⁵:

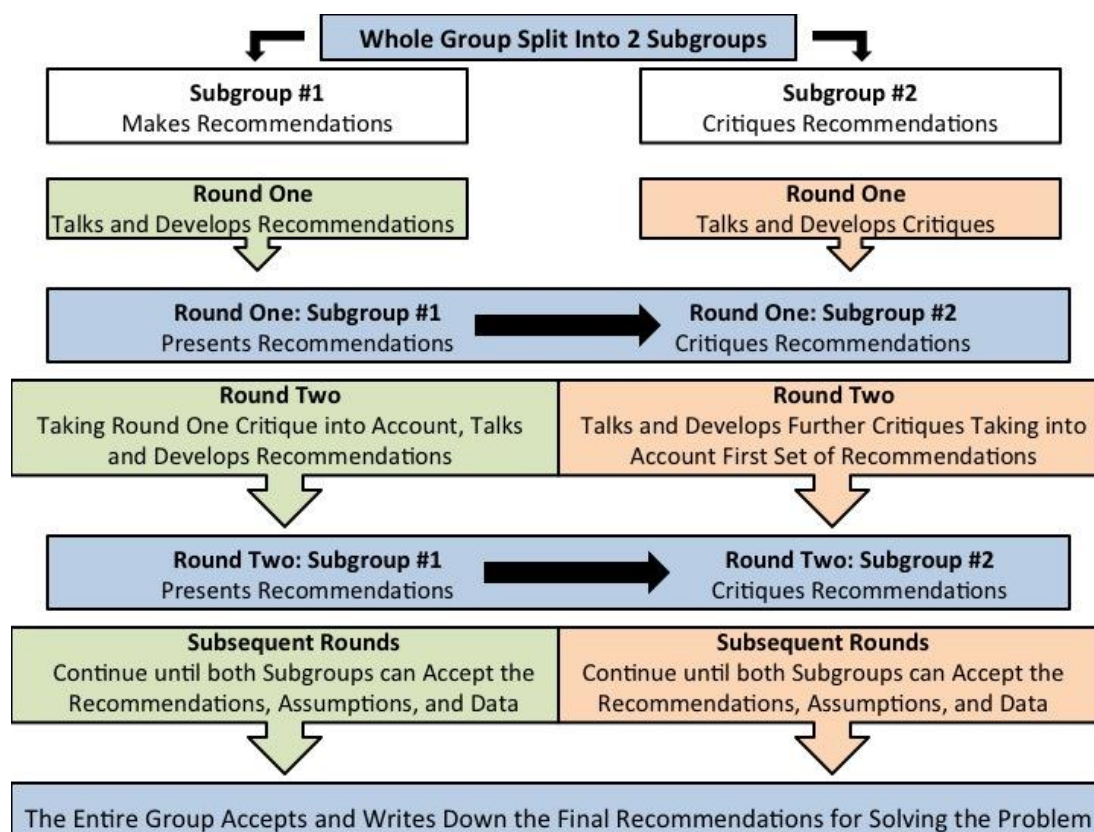
1. Identifiera ett problem som behöver gruppanalys och beslutsfattande.
2. Dela in gruppen eller laget i två lika stora undergrupper. Tilldela en undergrupp för att spela djävulens advokat (DA grupp) och den andra för att utveckla en positiv rekommendation (AR-gruppen).
3. Efter separation i undergrupper, instruera AR för att utveckla ett antal rekommendationer och bygga ett argument för dem, med stöd av alla viktiga antaganden, fakta och data som ligger till grund för dem. Gruppen skriver ut rekommendationer, antaganden, fakta och data på en whiteboard eller stort papper. Samtidigt, instruera DA grupp att förbereda sig för sin kritik genom att diskutera fallet och identifiera kritiska antaganden, data och fakta den andra gruppen kan missa.
4. Sedan går båda undergrupper tillsammans. AR gruppen att lägger fram sina rekommendationer och antaganden för DA-gruppen. DA-gruppen kritiserar rekommendationerna, försöka avslöja allt som är fel med rekommendationerna, antaganden, fakta och data och förklarar varför rekommendationerna inte bör antas.
5. Separera grupperna igen. AR-gruppen reviderar sina rekommendationer som svar på kritiken medan DA-gruppen arbetar för att hitta flera kritiska antaganden och svagheter rekommendationen i syfte att ytterligare förstärka rekommendationerna.
6. Upprepa steg 4 och 5 tills båda undergrupper kan acceptera de rekommendationer, antaganden och data som föreligger.
7. När båda undergrupperna är överens om en rekommenderad lösning, gå vidare och anta rekommendationerna.

Hartwigs beskrivning och uttolkning av djävulens advokat innebär en tolkning av metoden där två grupper arbetar parallellt med samma beslutsunderlag, där den ena gruppen utarbetar rekommendationer och den andra gruppen letar efter luckor i underlaget och svagheter i argumentation, där grupperna möts för att gemensamt under ledning av en moderator

⁴⁴<http://www.ryanhartwig.com/7-steps-to-analyze-a-problem-the-devils-advocacy-technique/> (Hämtad 2015-01-18)

⁴⁵http://www.iafworld.org/Libraries/IAF_Journals/Facilitating_Problem_Solving_A_Case_Study_Using_the_Devil_s_Advocacy_Technique_sflb.ashx. (Hämtad 2015-01-18)

diskutera de argument som avses användas för beslut och bedömningar.

Figur 1, Ryan T. Hartwig , Djävulens advokat i sju steg

H. James Harrington diskuterar i *Quality Digest* en motsvarande teknik baserad på djävulens advokat där han utgår från subgrupper om minst 3 personer i varje och minst 3 subgrupper där det minst krävs nio individer och en moderator för att använda tekniken. Harringtons teknik går ut på att subgrupperna löser samma problem, en person från varje subgrupp redovisar lösningen för en annan subgrupp som kritiserar lösningen, den föredragande går därefter tillbaka till sin grupp, redogör för kritiken, därefter utarbetar gruppen en reviderad lösning och en ny föredragare utses som håller presentation för en ny subgrupp, detta förfarings sätt upprepas tills samtliga subgrupper föredragit för varandra. Därefter görs hela processen om och i de följande rundorna får enbart positiv, konstruktiv kritik ges, till skillnad från de första rundorna där all typ av kritik är tillåten⁴⁶. En variant av djävulens advokat som återfinns i forskning kring strategiskt management är Dialectical Inquiry. Denna variant bygger på en indelning i bedömandegrupper baserad på personlighetsanalys av deltagarna där deltagarna klustras så att grupperna blir internt maximalt homogena och externt maximalt

⁴⁶<http://www.qualitydigest.com/inside/fda-compliance-column/devil-s-advocate-problem-solving-approach.html> (Hämtad 2015-01-18)

differentierade⁴⁷.

3.6 Kritiskt Tänkande

Vad är kritiskt tänkande? Tänkande är en process som innehåller förvrängningar, förvanskningar, förutfattade meningar, partiskhet och okunnighet. Vi baserar våra resonemang på slutsatser som verkar begripliga och vettiga. Vårt tänkande kan därför anses bestå av dessa resonemang och resonerande. Spektrumet omfattar såväl medvetna som undermedvetna resonemang. David T. Moore definierar kritiskt tänkande som:

*”...critical thinking is both a deliberate meta-cognitive (thinking about thinking) and cognitive (thinking) act whereby a person reflects on the quality of the reasoning process simultaneously while reasoning to a conclusion. The thinker has two equally important goals: improving the way she or he reasons and coming to a correct solution.”*⁴⁸

Richard Paul och Linda Elder, från *Foundation for Critical Thinking*, definierar kritiskt tänkande som⁴⁹:

”That mode of thinking – about any subject, content, or problem- in which the [solitary] thinker improves the quality of his or her thinking by skillfully taking charge of the structures inherent in thinking and imposing intellectual standards upon them”

Definitionerna pekar på behovet av kunskap om såväl tankens element som kunskap om tänkandets normer och en förmåga att ta kontroll över tänkandet och förstå strukturerna bakom tänkandet. Paul och Elder anger åtta grundläggande strukturer eller element som är närvarande i allt tänkande. Dessa åtta grundläggande element är⁵⁰:

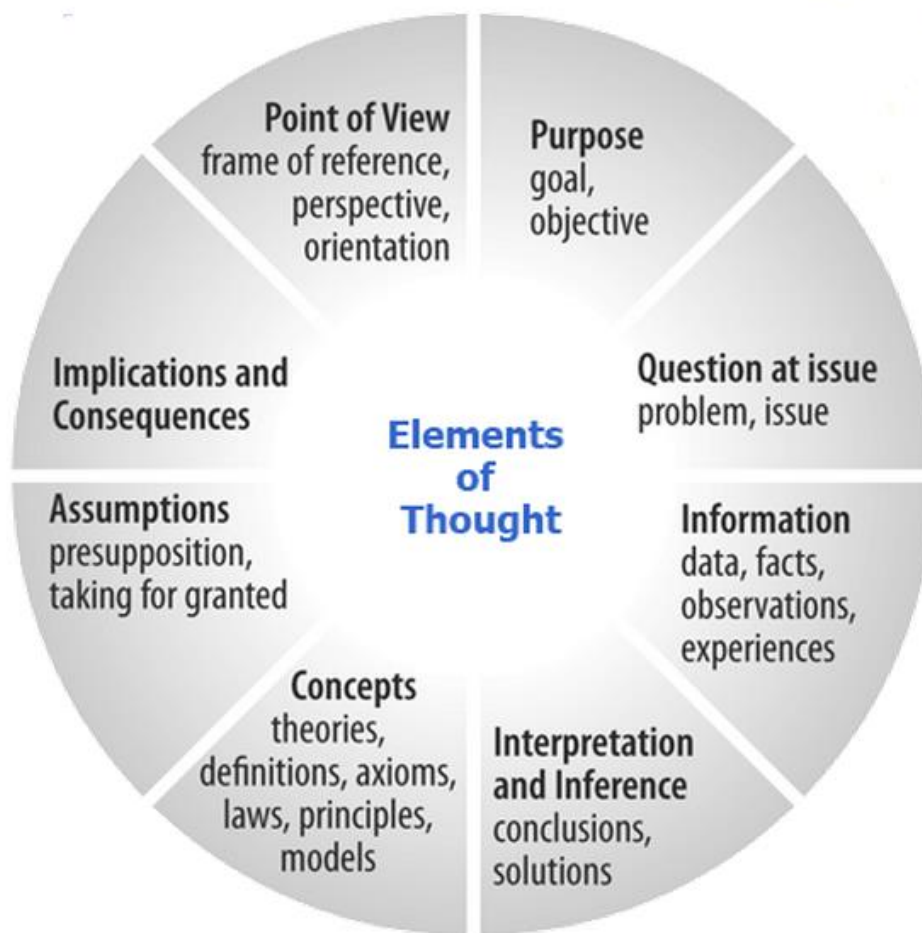
- Syftet med tänkandet - Varför undersöka fenomenet?
- Frågan – Vilket är fenomenet?
- Information/bevis – Vilken relevant data, information, erfarenhet behövs?
- Slutledning och tolkning – vilka slutsatser kan dras? Vad betyder de?
- Koncept – vilka teorier, definitioner, axiom, lagar, principer eller modeller ligger bakom fenomenet?
- Antaganden – Vilka förutsättningar är tagna för givna?
- Implikationer och konsekvenser – vad kommer att hända? Vad kan hända?
- Ståndpunkt, perspektiv – vilka andra ståndpunkter och perspektiv behöver övervägas?

⁴⁷ <https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/29170/useofdevilsadvoc1036schw.pdf?sequence=1> (Hämtad 2015-01-18)

⁴⁸ MOORE, David T., *Critical Thinking and Intelligence Analysis*, Washington D.C., National Defence Intelligence College, Second Edition, 2007, sid 8

⁴⁹ Ibid, sid 8

⁵⁰ Moore, sid 9

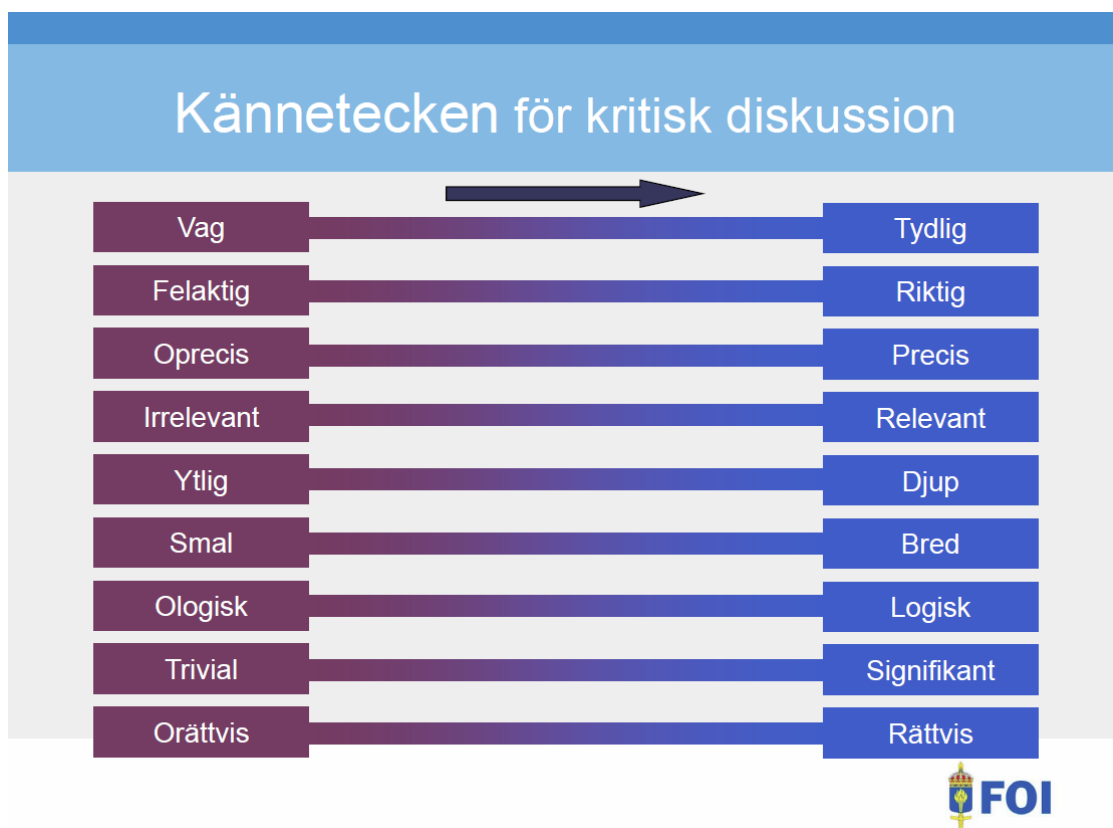
Figur 2, Tankens element

Paul och Elder har vidare satt upp nio normer för kritiskt tänkande. Dessa är:

- Otydlighet - Tydlighet
- Oriktigt - Riktighet
- Oprecist - Precision
- Irrelevant - Relevans
- Ytlig - Djup
- Smal - Bredd
- Ologiskt - Logiskt
- Trivial – Signifikant
- Partiskhet - Opartiskhet

Verktyget för kritiskt tänkande och kritiskt utforska ett fenomen blir att tillämpa dessa normer på tankens element så fenomenet som undersöks blir grundligt, logiskt och objektivt utforskat och utvecklat och därmed säkerställa att analysen blir mer rätt än

fel⁵¹. Analytiker som tillämpar kritiskt tänkande kommer kontinuerligt att ställa frågor avseende innehåll och kvalitet på insamlad information samtidigt som de kontinuerligt samlar in och värderar den ytterligare information som behövs för att göra sina bedömningar utifrån tidigare underlag. Kritiskt tänkande kan utifrån detta beskrivas mer som ett förhållningssätt än som en renodlad analysmetod.

Figur 3, tänkandets normer

Katherine Hibbs Pherson och Randolph H. Pherson definierar i boken *Critical Thinking for Strategic Intelligence* kritiskt tänkande som:

*”Critical thinking is the adaptation of the processes and values of scientific inquiry to the special circumstances of strategic intelligence”*⁵²

Utifrån denna definition har de utvecklat de grundläggande teorierna om kritiskt tänkande till en metodbeskrivning för underrättelseanalys som bygger på 20 frågor att överväga i analysprocessen. Dessa 20 frågor är alla relaterade till såväl tankens element som till tänkandets normer och ger en grundläggande struktur och förhållningssätt för att generera ett så fördomsfritt resultat som möjligt. De 20 frågorna är uppdelade i fyra block som ansluter till de fyra delprocesserna i underrättelsecykeln. Övergripande ser

⁵¹ Moore, sid 10-11

⁵² PHERSON, Katherine Hibbs, PHERSON, Randolph H *Critical Thinking for Strategic Analysis*, Sage Publications Ltd, CQ Press, Thousand Oaks, California, 2013, sid xxii

Pherson och Pherson modell för kritiskt tänkande ut enligt följande:

Steg 1: Hur börjar jag ⁵³ ?	<ul style="list-style-type: none"> - Vem är kunden? - Vilka är nyckelfrågorna? - I vilken kontext sker analysen? - Hur ska jag konceptualisera min produkt? - Vilket analytiskt tillvägagångssätt ska jag välja? - Kan samarbete bidra till en bättre produkt?
Steg 2: Var finns informationen jag behöver ⁵⁴ ?	<ul style="list-style-type: none"> - Hur kan en modell hjälpa min analys? - Vilken sorts information är tillgänglig? - Kan jag lita på källorna? - Hur ska jag utvärdera källor från Internet?
Steg 3: Vilka är mina argument ⁵⁵ ?	<ul style="list-style-type: none"> - Är mina nyckelantaganden välgrundade? - Kan jag stå för vad jag påstår? - Har jag övervägt alternativa hypoteser? - Hur hanterar jag politisering av produkten? - Kan jag ha helt fel?
Steg 4: Hur ska jag sälja in budskapet ⁵⁶ ?	<ul style="list-style-type: none"> - Är mina argument övertygande? - Hur ska jag beskriva sannolikheter

⁵³ PHERSON, Katherine Hibbs, PHERSON, Randolph H *Critical Thinking for Strategic Analysis*, Sage Publications Ltd, CQ Press, Thousand Oaks, California, 2013, sid 1-70

⁵⁴ Ibid, sid 71-118

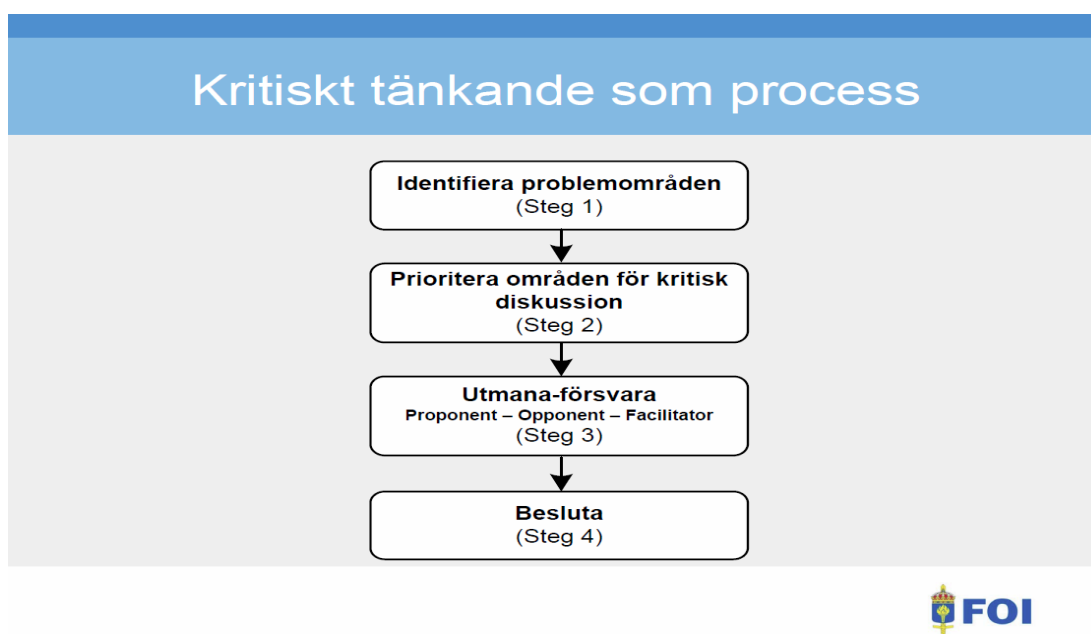
⁵⁵ Ibid, sid 119-176

⁵⁶ Pherson, sid 177-234

	<p>och grad av säkerhet i analysen?</p> <ul style="list-style-type: none">- Kan grafik stödja min analys?- Hur kan jag presentera mitt budskap så övertygande som möjligt?- När vet jag att jag att produkten är klar?
--	--

Pherson och Pherson menar att man genom dessa 20 frågor kan undvika många av de felkällor och fallgropar som en analytiker kan hamna i och att de hjälper analytikern till högklassiga analytiska produkter.

Forskaren Peter Svenmarck vid FOI presenterade vid en workshop om analysmetoder en variant av kritiskt tänkande där dialog och diskussion är bärande för modellen. Svenmarck påtalade behovet av analysmetoder som undviker lösningar baserade på konventionella spår och vanor och behovet av att ha en strukturerad analysprocess för att därigenom skapa bättre analysunderlag. Den av Svenmarck presenterade varianten av kritiskt tänkande bygger på Paul och Elders teorier där dialogen tillförts som en metod att dela information och insikter för att lösa problem och kunna utmana varandras ståndpunkter och den vägen bygga en gemensam förståelse för problemet och hur det ska lösas. Svenmarck beskriver kritiskt tänkande som en process i fyra steg. Det första steget är att identifiera problemområdena. Detta steg innebär att alla som är involverade i processen läser in sig på tillgängligt material och sammanfattar information och individuella analyser för varandra för att skapa förståelser för varandras ståndpunkter. I andra steget prioriteras problemområden som kan kritiskt diskuteras. I detta steg identifieras de områden där man är överens och de där man är oense och man prioriterar vilka områden som behöver diskuteras. I steget avgör man även hur mycket tid som ska läggas på respektive prioriterat område, vem som har vilka roller i form av respondent, opponent och facilitator.

Figur 4, Kritiskt tänkande som process

Det tredje steget är att genomföra den kritiska diskussionen som en debatt med proponent, opponent och facilitator. Det bör avdelas så mycket tid så att det är möjligt att rotera i rollerna så att samtliga deltagare fungerat som såväl facilitator, proponent och opponent. Det fjärde steget är att kunna ta beslut utifrån den genomförda diskussionen. Steget inträder när facilitatorn inte längre bedömer argumenten som kvalitativa och på rätt nivå eller när tiden håller på att ta slut. Diskussionen ska i detta steg summeras där styrkor och svagheter, begränsningar och möjligheter dokumenteras för de möjliga alternativen, orsakerna eller lösningarna på problemet. Steget avslutas med att man formulerar en rekommendation eller beslut med de viktigaste premisserna för detta. Den av Svenmarck beskrivna processen och de diskussioner som genomförs ska kännetecknas av de tänkandets normer Paul och Elder definierat som grundläggande för det kritiska tänkandet. De debatter och diskussioner som förs ska föras i ett klimat av öppenhet, vara saklig och tillåta allas åsikter att komma fram, d.v.s. den ska kännetecknas av den högra delen av tänkandets normer enl. figur 3.

Steg 3: Diskussionens kvalitet och nivå	
Tydlighet	Kan du ge ett konkret exempel?
Riktighet	Hur kan vi kontrollera att detta stämmer?
Precision	Kan du vara mer exakt?
Relevans	Hur relaterar detta till problemet?
Djup	Vilka är svårigheterna som vi behöver hantera?
Bredd	Behöver vi titta på detta från ett annat perspektiv?
Logik	Är det en rimlig slutsats utifrån bevisen?
Signifikans	Är detta den viktigaste frågan att knäcka?
Rättvisa	Låter jag mig påverkas av sympati eller personliga intressen?

Figur 5, exempel på kvalitativa frågor

Såväl Pherson och Pherson som Svenmarck beskrivning av kritiskt tänkande visar på att det mer är att betrakta som ett förhållningssätt till information, bearbetning och analys och hur man presenterar sina slutsatser och bedömningar än en renodlad analysmetod.

4. Diskussion och resultat

Som underrättelseanalytiker tvingas man ofta arbeta med information och fenomen som är tvetydiga, som hanteras och analyseras stegvis under hög anspänning och där det förväntas snabba svar. Det är under dessa förhållanden som det är absolut svårast att leverera bra bedömningar och prognoser. Underrättelseanalys handlar om att förklara sådant som redan inträffat, att förutse framtiden, att lämna hållbara och trovärdiga beslutsunderlag till chefer och beslutsfattare på olika nivåer. För att kunna göra detta har det utvecklats olika analysmetoder eller snarare förhållningssätt som ska avhjälpa de felkällor som tidigare diskuterats. Underrättelselitteraturen betonar allt som oftast nyttan för sina läsare att inta ett kritiskt förhållningssätt för att minimera felkällor och fallgropar och uppmanar dem att använda metoder och förhållningssätt som visar på och utvecklar alternativa ståndpunkter och ställningstagande. Två sådana metoder som sägs göra detta är Djävulens advokat och Kritiskt Tänkande. Är detta verkligen två olika metoder eller är de varianter av samma tema?

4.1 Jämförelse Djävulens Advokat och Kritiskt Tänkande

Utifrån den litteratur som finns om metoderna menar jag att det finnas betydande likheter mellan djävulens advokat och kritiskt tänkande. Det ser vid en första anblick ut som det är två olika metoder eller förhållningssätt men vid närmare granskning anser jag att de bygger på samma metodik och teori. Djävulens advokat beskrivs som en metod för att kritisera föreslagna analyser, bedömningar, planer och beslut. Tanken bakom metoden är att en analytiker eller grupp av analytiker som inte varit involverade i att utarbeta det föreslagna beslutsunderlaget eller bedömandet ska ge ett annat perspektiv och utifrån granska underlaget i syfte identifiera om en arbetsgrupp hamnat i konsensuslösning med svagt eller inget stöd i den information och rådata som legat till grund för deras förslag och rekommendationer. Teorin bakom djävulens advokat bygger på ett kritiskt förhållningssätt till tillgänglig information och bevis för att säkerställa att alternativa hypoteser inte utelämnas i analysen, att slutstaser är genomtänkta och andra bedömningar och förklaringar är uteslutna. Teorierna och tankarna bakom djävulens advokat påvisar ingen direkt specifik metod utan menar på att man ska använda den metod som är bäst lämpad för analysen. Detta gör att jag mer ser djävulens advokat som ett förhållningssätt, ett begrepp som används för att ifrågasätta analysen och dess resultat mer än en analysmetod i sig.

Utgående från Paul och Elder och deras definition av kritiskt tänkande som Pherson och Pherson utvecklat till beskrivning och anpassning av kritiskt tänkande till underrättelseanalysens speciella omständigheter kan kritiskt tänkande ses som en anpassning av processer och värderingar från vetenskapliga undersökningar till de särskilda omständigheterna som underrättelseorganisationer arbetar under. Med det betraktelsesättet blir kritiskt tänkande i sig inte en metod utan ett förhållningssätt som kan användas vid varje given analys.

Utifrån FOI och Svenmarck teori avseende kritiskt tänkande så är det både ett förhållningssätt och en analysmetod som fokuserar på att under hela analysen ställa kvalitativa frågor och utvärdera informationen som används för att säkerställa att man inte utelämnar några hypoteser eller använder sig av information eller bevis av tvivelaktig kvalitet

Hartwig och Harrington har utvecklat modeller för djävulens advokat där analysen och den kritiska granskningen av analysen sker såväl parallellt i mindre grupper som genom debatt

och diskussion under en moderator, som leder diskussionen. Såväl Hartwigs som Harringtons beskrivning och uttolkning av djävulens advokat innebär en tolkning där två eller flera grupper arbetar parallellt med samma beslutsunderlag, där grupperna utarbetar såväl rekommendationer som letar efter luckor i underlaget och svagheter i argumentation, där grupperna möts för att gemensamt under ledning av en moderator diskutera de argument som avses användas för beslut och bedömningar. Dessa versioner av djävulens advokat har stora likheter med den versionen av kritiskt tänkande genom dialog som Peter Svenmarck och FOI beskrivit. Dessa versioner utgår från en process där problemområden identifieras, problemen definieras, information samlas in och analyseras, slutsatser och bedömningar presenteras diskuteras och kritiserar för att slutligen nå konsensus avseende resultat och bedömning.

Kritiskt tänkande handlar om att kunna tänka om sitt eget tänkande och därigenom utveckla sin förmåga att kritiskt granska fenomen och det data och information som finns om fenomenet. Att genom utvecklandet av sin förmåga till kritiskt tänkande utveckla sin analytiska förmåga och som analytiker kunna förhålla sig saklig och objektiv till såväl tillgänglig data och information som eventuella påtryckningar utifrån.

Djävulens advokat är en teknik, ett förhållningssätt som ska appliceras för att kritiskt granska analysen. Tekniken kan användas såväl under hela analysprocessen som när analysen är klar och ett utkast till beslutsunderlag, bedömningar och rekommendationer är klart. Med djävulens advokat avses att granska hur väl dessa slutsatser, bedömningar och rekommendationer stämmer överrens med tillgänglig data och information, om det gjorts några antaganden och avgränsningar som vilar på tveksamma grunder denna data och information.

Utifrån detta menar jag att det som i underrättelse litteraturen benämns som två olika analytiska metoder i själva verket mer är ett förhållningssätt för att som analytiker kontinuerligt kunna ifrågasätta sin egen analys. Båda metodernas, eller hellre, förhållningssättens kan rätt utnyttjade leda till att tvivelaktig information och bevis kan identifieras, säkerställa att man arbetat med mer än en hypotes och identifiera tveksamma antaganden. I sin ursprungliga form avsågs djävulens advokat appliceras på analysen efter att denna var klar, i sin moderna utvecklade form är den ett förhållningssätt och ett verktyg att använda genom analysens samtliga delsteg där den utgår ifrån samma tankeelement och tänkandets normer som utgör grunden för kritiskt tänkande. Med andra ord kan kritiskt

tänkande som metod och förhållningssätt betraktas som djävulens advokat omsatt till varje steg i såväl underrättelsecykeln som i själva analysen.

Det som inte diskuteras i någon av den litteratur som jag haft tillgång till är under vilka förutsättningar som dessa metoder eller förhållningssätt kan användas eller vad som krävs av analytikerna. Utifrån vad som finns i beskrivningen av metoderna så behöver den eller de analytiker som avser utnyttja såväl kritiskt tänkande som djävulens advokat ha en betydande kunskap om inte bara den konflikt eller det fenomen som granskas och dess aktörer utan den enskilde analytikern behöver även en något mer än grundläggande kunskap om hur hjärnan och minnet fungerar. Vår hjärna och dess minnesfunktion är som vi sett en komplicerad mekanism. Hur vi uppfattar vår omgivning och hur vi lagrar och återskapar minnen är högst individuellt. Minnen kan i detta sammanhang likställas med kunskap och vår förmåga att såväl skapa och lagra minnen och kunskap som att återskapa dessa kan tränas och behöver tränas. Att lära sig om metoder och förhållningssätt för att minimera fallgropar och felkällor är en del av den träning och utbildning som en analytiker behöver genomföra men minst lika viktigt är att lära sig hur den egna hjärnan fungerar och hur man som individ och i grupp hanterar underrättelsetjänstens två största utmaningar, den konstanta bristen på tillräcklig information och den ofta konstanta tidsbristen.

4.2 Felkällor och fallgropar vs analysmetoderna

Djävulens advokat och kritiskt tänkande kan på goda grunder betraktas som samma metod eller förhållningssätt till analysen. Djävulens advokat bör ses som en övergripande metoder för kritiskt tänkande där såväl delar som helhet kan granskas, antingen kontinuerligt under hela analysprocessen eller när ett utkast till produkt föreligger. Kritiskt tänkande är djävulens advokat omsatt till varje del av analysen och som bör vara utgångspunkt för alla analytiker att förhålla sig till. Hur väl svara då denna/dessa metoder upp mot de felkällor och fallgropar som underrättelseanalysen har en tendens att drabbas av?

Utgående ifrån Heuers definition och förklaringar till respektive felkällor och fallgropar som får anses vara väl etablerade och vedertagna inom underrättelsetjänsterna i västvärlden finns det anledning att överväga om metoderna verkligen löser de kognitivt relaterade fallgropar och felkällor som litteraturen beskriver. Det som gör att jag vill ifrågasätta hur väl metoderna/förhållningssättet kritiskt tänkande och djävulens advokat utgör utgår från det normalt rådande förhållandet inom en underrättelseorganisation som baseras på de regler och förhållanden som omgärdar dessa organisationer och som är av sådan känslig natur att all

information, alla källor och all analytisk verksamhet oftast omges av en strikt sekretess.

Detta förhållande gör att de som ska utgöra vakhundarna, de som ska verka som djävulens advokat oftast, för att inte säga alltid, kommer att tas ur samma organisation som de som gjort analysen. De kommer med andra ord vara en del av samma kultur, de kommer att använda samma information från samma databas som de som gjort den ursprungliga analysen. Det finns därmed en uppenbar risk att de som ska granska och kritisera analysen gör det från samma bevekelsegrund som de som gjort den ursprungliga analysen och kan vara befruktade av samma spegelseende och grupptänkande som de som utfört analysen. Om det förhåller sig på detta sätt så är de som ska verka som djävulens advokat redan inympad med den kultur som råder i enheten eller organisationen. Att granskarna kommer från samma organisation innebär inte bara att de redan är kulturellt indoktrinerade och att de arbetar utifrån samma grunddata från samma databas. De kan också vara utsatta för organisatoriskt tryck. Detta tryck kan vara av minst två typer, dels via sina chefer att inte vara för kritiska, dels via det tryck som arbetskamraternas informellt sätter på granskarna för vem vill kritisera sina arbetskamrater som man normalt ska arbeta tillsammans med?

Å andra sidan, om de som ska utföra granskningen och agerar djävulens advokat kommer utifrån, oavsett om det är utifrån som från en helt annan organisation eller utifrån som en annan enhet inom samma organisation så kommer dessa granskare att vara i händerna på den organisatoriska enhet som sitter på informationen. En underrättelseorganisation är av sekretessskäl oftast ytterst avogt inställd till att dela sina rådata med utomstående oavsett om dessa utomstående kommer från en helt annan organisation eller är en del av samma underrättelseorganisation men från en annan enhet. Man är helt enkelt väldigt försiktig med att ge ut sådant till människor man inte har tillit till av rädsla att de som granskar ska röja de källor som informationen kommer ifrån, detta oavsett hur noggrant denna information tvättats för att inte kompromettera källorna. Denna misstänksamhet som gränsar till klantänkande och grindvaktsbeteende gör i sin tur att de som granskar kommer att ha svårt att bedöma informationens sakriktighet och tillförlitlighet då man eventuellt inte får tillgång till källorna vilket gör att granskarna faller offer för det som Heuer kallar tillgänglighetsregeln och konfidenzregeln.

Man kan därmed invända mot djävulens advokat är att den i sig kan ge upphov till felkällor och fallgropar i form av spegelseende, grupptänkande, chefstänkande, klantänkande, icke-

tänkande och politiserande av produkterna som man vill undvika genom att utsätta produkterna för granskning innan de fastställs. Det finns även en risk beroende på bakgrund, erfarenhet och utbildning att djävulens advokat kommer att dras med merparten av de av Heuer beskrivna felkällorna och fallgröparna då de som ska agera som djävulens advokat antingen är en del av samma organisatoriska kultur eller kommer från en helt annorlunda kultur och att det fräscha perspektiv⁵⁷ som man vill ha på analysen uteblir just på grund av hur man valt granskarna. Det finns också en risk när det är mycket information, rentav för mycket information, att granska att de som granskar likväl som de som producerat ursprungsprodukten väljer genvägar och instinktivt väljer ut sådan information och data som känns igen, som känns smakfull och väljer bort andra data och information som skulle kunna ge en annan bild av problemet⁵⁸. Människans hjärna är som tidigare nämnts väldigt bra på att känna igen mönster och att se mönster även där det inte finns något vilket bidrar till denna selektiva data- och informationsortering.

Dessa fenomen kan en analytiker och granskare som är väl förtrogen med tänkandets element och normer under normala förhållanden hantera. Dock underrättelseanalys sker oftast inte under normala förhållanden, den sker under såväl tidspress som ofta upplevd, verklig eller falsk, fara för organisationen eller nationen. Kanske både och vilket leder till att analytiker oavsett utbildning och bakgrund kan bli benägna att ta genvägar i analysen, alldeles oavsett om de gjort den ursprungliga produkten eller om de arbetar med att granska den innan delgivning till kunderna. Som underrättelseanalytiker arbetar man dessutom ofta med det okända-okända⁵⁹ och förväntas ge välgrundade och genomtänkta analyser vilket i sig kan leda till korrupta underlag när tiden och den bristande kunskapen leder till antaganden och avgränsningar som det kan saknas stöd för.

De allra flesta analytiska produkter och deras trovärdighet bygger på hur väl man känner såväl sina källor, deras trovärdighet, den kultur och det område som man arbetar mot och hur man utifrån detta tokar den information och data som används vid analysen. Med detta som bakgrund är det viktigt att komma ihåg att för en underrättelseanalytiker finns det en objektiv sanning enbart i det som går att mäta på något sätt, som kan ges ett fast numeriskt värde så som t.ex. ett flygplans räckvidd eller förmåga att bära en viss mängd vapenlast. Allt annat är bedömningar grundade på tillgänglig information, gjorda antaganden, avgränsningar och

⁵⁷ Heuer Jr, Richards J., *Psychology in Intelligence Analysis*, sid 11-12

⁵⁸ SILVER., sid 3-5

⁵⁹ Ibid, sid 23-26

analytikerns erfarenhet och tidigare kunskap. Ju längre en analytiker arbetat inom ett visst område, med ett visst fenomen, desto mer färgat kommer analytikerns uppfattning om sanningen vara. Går det tillräckligt länge kan analytikern helt missa de små, små detaljerna som skulle kunna leda analysen i en annan riktning och gett upphov till fler hypoteser. Sett ur det perspektivet existerar det ingen absolut objektiv sanning för en underrättelseanalytiker, denne lever i en postkonstruktivistisk sanningsrelativism där dennes egna upplevelser och tolkningar kommer sätta ramarna för dennes produkter samtidigt sitter trovärdigheten för produkten i hur väl analytikern hittat och tolkat de små, små detaljerna. De detaljer där djävulen bor som kan stjälpa hela analysen⁶⁰. En analytiker som är väl förtrogen med stegen i ett kritiskt förhållningssätt och kan tillämpa kritiskt tänkande kommer att kunna undvika en del av dessa fallgropar men knappast alla, allra minst när tidspress och kunders krav läggs på analytikerns axlar. De som inte är det kommer att ha svårigheter att se vad som händer utanför deras box även när de inte är utsatta för stress eller andra yttre krav⁶¹. En sak som man som underrättelseanalytiker alltid ska vara medveten om är att generalsreceptet för att bli riktigt dum i huvudet är att enbart prata med och jobba med de som tycker som en själv. Kritiskt tänkande rätt använt och utgående från Pherson och Pherson definierade 20 frågor i kombination med Svenmarcks modell med dialog kan bidra till att undvika att hamna i de kognitiva fällor och fallgropar som det är så lätt att hamna i som analytiker. Kritiskt tänkande innebär att man ska analysera ett problem på djupet och granska varje enskilt data och informationselement som ingår i analysen. Problemet är att i underrättelseanalysen arbetar man med skärvor av information och data vilket gör att man måste göra såväl antaganden och avgränsningar och att man kan behöva göra extrapoleringar och projiceringar av observerade mönster och trender för att kunna bedöma utvecklingen på såväl lång som kort sikt. Som vi sett tidigare så har hjärnan lätt att se och bilda mönster men svårt att avfärda dessa trots att bevisen mot mönstret är överväldigande.

Det finns därför fog för att påstå att de två metoderna/förhållningssätten på intet sätt är tillräckliga för att få korruptionsfria analyser, samtidigt är det sannolikt så att om metoderna tillämpas på analysen kommer denna att bli mindre korruptionsfri men det finns ingen garanti för att den som agerar djävulens advokat, är väl bevandrad i kritiskt tänkande i sig inte ramlar i de analytiska fallgropar som finns.

⁶⁰ SILVER, sid 12-15

⁶¹ Ibid, sid 50-51

4.3 Vidare arbete

Detta arbete bygger helt på studier av de teorier, beskrivningar och essäer som identifierats som relevanta för studien. Den kan därmed i sig vara utsatt för en eller flera av de felkällor och fallgropar som all analys kan drabbas av. Fortsatta studier inom området bör som jag ser det omfatta empiriska studier i form av en fallstudie eller kontrollerat experiment eller en kombination av båda där man kan mäta och värdera nyttan av olika analysmetoder utifrån vedertagna vetenskapliga metoder och förhållningssätt.

5. Referenslitteratur

AGRELL, Wilhelm, *Underrättelseanalysens metoder och problem*, Malmö, Gleerups, första upplagan, första tryckningen, 2009

CLARK, Robert M, *Intelligence Analysis. A Target Centric Approach*, fourth edition, Thousand Oaks, California: CQ Press/Sage 2013.

GEORGE, Roger Z. and BRUCE, James B., *Analysing Intelligence. Origins, Obstacles, and Innovations*, Washington D.C., Georgetown University Press, 2008

HEUER Jr, Richards J., *Psychology in Intelligence Analysis*,

HEUER JR, Richards J, PEARSON, Randolph H, *Structured Analytic Techniques*, Washington, CQ Press, 2011

SCHERMAN KENT SCHOOL, Kent Center for Analytic Tradecraft, Tradecraft Review, *A Tradecraft Primer: Structured Analytic Techniques for Improving Intelligence Analysis*, CIA Directorate of Intelligence, Volume 2 Number 2 2005.

PERSON, Katherine Hibbs, PERSON, Randolph H *Critical Thinking for Strategic Analysis*, Sage Publications Ltd, CQ Press, Thousand Oaks, California, 2013

MOORE, David T., *Critical Thinking and Intelligence Analysis*, Washington D.C., National Defence Intelligence College, Second Edition, 2007

SILVER, Nate, *The Signal and the Noise: Why so many predictions fail- and some don't*, Penguin Press, New York 2012

<http://www.ryanhartwig.com/7-steps-to-analyze-a-problem-the-devils-advocacy-technique/>
(Hämtad 2015-01-18)

<https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/29170/useofdevilsadvoc1036schw.pdf?sequence=1> (Hämtad 2015-01-18)

<http://www.qualitydigest.com/inside/fda-compliance-column/devil-s-advocate-problem-solving-approach.html> (Hämtad 2015-01-18)

http://www.iaf-world.org/Libraries/IAF_Journals/Facilitating_Problem_Solving_A_Case_Study_Using_the

[Devil s Advocacy Technique.sflb.ashx](#). (Hämtad 2015-01-18)

<http://www.pherson.org/wp-content/uploads/2013/06/00C.-Article-Overcoming-Analytic-Mindsets.pdf> (Hämtad 2015-01-18)

http://usacac.army.mil/CAC2/UFMCS/Repository/RT_Handbook_v6.pdf (Hämtad 2015-01-18)

http://www.superminne.se/minne_och_glomska.html (Hämtad 2015-04-18)

<http://www.ne.se/uppslagsverk/> (Hämtad 2015-05-08)

Försvarmaktens Underrättelsesreglemente 2010, <http://www.scribd.com/doc/72176910/FM-UndR-2010> , Stockholm: Försvarmakten 2010 (Hämtad 2014-05-03).

PDF-presentation erhållen i samband med workshop vid FOI avseende metoder för underrättelseanalys. Genomförd 2013-03-12–15. Föredragande bl.a. Peter Svenmarck.